

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
Х Всеукраїнської науково-практичної конференції
(Суми, 28 квітня 2023 року)

Суми
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Ільницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Камьонка М., д-р габ. (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Польща);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 10 від 01.06.2023 р.)

**Суспільно-політичні процеси в Україні та світі:
історія, проблеми, перспективи** : матер. X Всеукр. наук.-
практ. конф. (Суми, 28 квітня 2023 р.) / ред. колегія :
В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін.
Суми : Сумський державний університет, 2023. 196 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках X Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи», присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2023

СУСПІЛЬСТВО І ПОЛІТИКА: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

ВЛАСЕНКО В. М.

кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет

СУГОНЯКО Д. Р.

студентка, Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ДО БІОГРАФІЇ ЯКОВА МОРАЛЕВИЧА

Особові справи співробітників державних інституцій періоду Української революції 1917-1921 рр. є важливим джерелом для біографічних досліджень учасників цієї вікопомної події. Вони містять різноманітні документи щодо дати і місяця народження людини, його освіти, основних віх життя та професійної діяльності. Деякі з цих документів написані людиною власноруч, наприклад, персональна картка або *curriculum vitae* (автобіографія), й іноді не збігаються з даними інших, часто опосередкованих, джерел або гасел в енциклопедично-довідкових виданнях. Авторами виявлено нові дані до біографії відомого українського громадсько-політичного діяча й економіста Якова Михайловича Моралевича. Йдеться про дві його особові справи [1-2], що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Мета авторів – ввести до наукового обігу нові документи щодо біографії Я. Моралевича на основі його особових справ у фонді Міністерства

народного господарства УНР й окреслити головні віхи його життя.

Історіографія біографії Я. Моралевича невелика. Це – гасла у *Wikipedia* й Енциклопедії Сучасної України [3], згадки про нього у монографіях [4-5] та статтях наукової періодики [6-8]. Більш докладно його участь у розробці економічної програми ОУН розкрита у роботі В. Панченка [9]. Але спеціальних робіт біографічного характеру про Я. Моралевича ще не написано.

Як випливає з автобіографії Я. Моралевича (друкований текст за його підписом), він народився 30 квітня 1879 р. у Брацлавському пов. Подільської губ. Середню освіту здобув 1899 р. Упродовж 10 років учителював. У 1909 р. вступив до Психоневрологічного інституту в Петербурзі (нині Національний медичний дослідницький центр психіатрії та неврології ім. В. М. Бехтерева), 1912 р. – до Київського комерційного інституту, де спочатку закінчив економічний факультет, а в 1918 р. – комерційно-технічний. Ще під час навчання в інституті працював у Київській міській управі, Київській продовольчій управі та Союзі Міст (Всеросійський союз міст допомоги пораненим і хворим, з 1915 р. – об'єднаний Головний комітет земського й міського союзів із забезпечення армії – *Земгор*). Невдовзі після закінчення інституту, на початку 1918 р. почав працювати бухгалтером Міністерства торгу і промисловості УНР, у 1919 р. – головним бухгалтером, директором фінансово-ліквідаційного (фінансового) департаменту Міністерства народного господарства УНР [1, арк. 1-2зв].

Зауважимо, що в енциклопедичних виданнях датою народження Я. Моралевича подано 1878 р., навчання в Психоневрологічному інституті – 1908-1911 рр., Комерційному інституті – 1911-1915 рр. [3]. У зарубіжному біобібліографічному виданні зазначено, що він народився 1878 р. у Кам'янці-Подільському та працював у 1917-1918 рр. у Міністерстві торгу і промисловості УНР [4, с. 485]. Деякі дані з цих праць не збігаються з наведеною вище інформацією з особових справ Я. Моралевича.

Із сучасних публікацій з історії Київського комерційного інституту стало відомо, що Я. Моралевич належав до Подільського земляцтва студентів цього інституту. 10 грудня 1913 р. у приміщенні клубу «Батьківщина» по вулиці Великій Володимирській, 42 відбулися установчі збори земляцтва, на яких було обрано правління. Серед його членів – Я. Моралевич, який мешкав тоді за адресою: вул. Фролівська, 11, кв. 3. На наступних зборах земляцтва, що відбулися 15 березня 1914 р., його (на той час студент 4-го семестру економічного відділення) обрали вже товаришем (заступник) голови правління [8, с. 384-385].

У справі також є рукописна копія з копії атестату вихованця Подільської духовної семінарії Якова Моралевича – сина псаломщика с. Воловодівка Брацлавського пов. Подільської губ. (нині Вороновицької селищної громади Вінницького р-ну Вінницької обл.) Михайла Моралевича. Дата народження Я. Моралевича – 30 квітня 1878 р. Після закінчення Тульчинського духовного училища він з серпня 1892 р. по червень 1898 р.

навчався у Подільській духовній семінарії. Подано перелік дисциплін з відповідними оцінками. Копія з копії завірена проскурівським нотаріусом К. І. Колоколовим 4 червня 1910 р. [1, арк. 26-27зв]. У справі є також «Білет» (посвідчення) про те, що у 1899 р. Я. Моралевич був учителем церковнопарафіяльної школи у с. Скибинець Гайсинського пов. Подільської губ. (нині с. Скибинці Тростянецької селищної ради Гайсинського р-ну Вінницької обл.) [1, арк. 28].

У справі містяться й інші документи (української та польською мовами) щодо діяльності Я. Моралевича як у самому Міністерстві народного господарства (посвідчення, перепустки, приватні листи від співробітників, телеграма), так і торговельним агентом Кам'янець-Подільського відділу Подільського кредитного союзу кооперативних установ (Подільський «Союзбанк») (посвідчення, квитанції) періоду 1919-1920 рр.

У другій особовій справі Я. Моралевича Міністерства народного господарства УНР, датованій 11 жовтня 1920 р. – 10 лютого 1921 р., містяться документи останнього місяця перебування Уряду УНР на контрольованій ним території України та перших місяців його перебування на території Польщі. Це лист кандидата економічних наук, директора фінансово-ліквідаційного департаменту Я. Моралевича до міністра народного господарства Є. Архипенка з поясненням про те, що він за сімейними обставинами не зміг евакуюватися з Кам'янця-Подільського, та проханням поновити його у штат міністерства на будь-яку посаду [2, арк. 1-1зв]. На що міністр відгукнувся, видавши наказ № 162 від 13 жовтня

1920 р. про призначення Я. Моралевича директором департаменту шкіряних справ з 1 вересня 1920 р. та керуючим департаментом загальних справ з 11 жовтня 1920 р., а з 1 листопада він вже остаточно очолив лише департамент загальних справ [2, арк. 2, 10]. На початку січня 1921 р., коли частина урядовців звільнилася з міністерства, Я. Моралевича призначили додатково керувати ще й транспортним відділом (частиною) [2, арк. 8].

У 1921 р. більшість українських урядовців сподівалася невдовзі повернутися на батьківщину, але після поразки II Зимового походу армії УНР ці сподівання стали марними. Люди почали прилаштовуватися до умов емігрантського життя. І коли восени 1921 р. у Празі (передислоковано з Відня) розпочав свою діяльність Український вільний університету, а навесні 1922 р. у чеському містечку Подебради була заснована Українська господарська академія (УГА), то частина урядовців рушила до Чехословаччини. Серед них був і Я. Моралевич. У 1922-1935 рр. він був лектором, доцентом УГА [11, с. 43]. Наприкінці 1920-х рр. чеська почала згортати фінансування академії, заборонивши новий набір студентів. Тому викладачі створили Спілку професорів УГА, яка й ініціювала створення вищої політехнічної школи позаочної форми навчання. З 1932 р. почав функціонувати Український технічно-господарський інститут (УТГІ) позаочного навчання. З того часу доцентом у ньому працював Я. Моралевич [12, с. 3].

У Чехословаччині побачили світ монографії, підручники та навчальні посібники Якова Михайлович,

зокрема: Комерційна арифметика: загальна частина (Подебради, 1924), Курс загального рахункознавства (Подебради, 1924), Основи рахункознавства (Терезин, 1924), Фінансові обрахунки (Подебради, 1924), Арбітражі (Подебради, 1929), Комерційна арифметика: курс лекцій (Подебради, 1932-1933), Основи рахівництва: курс лекцій (Подебради, 1933-1934), Калькуляція фабрична, торговельна й банківська: курс лекцій (Подебради, 1935), Контокоренти (Подебради, 1940) та Праці семінару приватної економії за його редакцією [10, с. 486-487]. Я. Моралевич брав участь у роботі фахових і громадських організацій. Належав до Української селянської спілки та Товариства українських інженерів в Празі [13, с. 241].

Активною була участь Я. Моралевича у політичному житті української еміграції. Він долучився до нових політичних організацій. Був членом Легії українських націоналістів, співробітником її друкованого органу «Державна нація» [14, с. 391-392]. Взяв участь у I Конгресі українських націоналістів (Великий Збір ОУН), що відбувся 28 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні, де виголосив доповідь «Фінансова політика України», очолив його соціально-економічну комісію. На конгресі були обрані керівні органи Організації українських націоналістів – Провід ОУН, а також головний суддя та головний контролер (Я. Моралевич) [15, с. 411, 415, 417]. Досить докладно доповідь Я. Моралевича на цьому партійному форумі проаналізував В. Панченко [9, с. 29-32].

У квітні 1945 р. частина викладачів УТГІ рушила на захід й опинилася в американській окупаційній зоні Німеччини. Наприкінці червня того ж року у

Регенсбурзі/Мюнхені інститут відновив свою діяльність. Але Я. Моралевич долучився до заснування іншого вищого навчального закладу – Богословсько-педагогічної академії УАПЦ. У листопаді 1946 р. розпочалися заняття. Серед 40 професорів академії були і такі відомі науковці, як О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Д. Чижевський, Г. Ващенко, Я. Моралевич, Л. Окіншевич, В. Петров та інші [5, с. 174]. Яків Михайлович склав навчальний план академії [16, с. 15-17] та був першим деканом Богословського факультету. На сторінках Бюлетеня академії опублікував працю з історії Києво-Могилянської академії [17, с. 37-40].

1949 р. Я. Моралевич переїхав до США, де став співзасновником, першим головою Кураторії та викладачем Українського технічного інституту в Нью-Йорку. Помер відомий економіст і громадський діяч у листопаді 1961 р. в м. Денвер (Колорадо), про що повідомила газета «Свобода» за 15 листопада (№ 218) 1961 р. Зауважимо, що в енциклопедичних виданнях подана інша дата смерті – 1 грудня 1961 р. [3].

Отже, документи і матеріали особової справи розкривають нові епізоди біографії Якова Моралевича та дають підстави оновити гасла в енциклопедичних виданнях. Перспективними, на думку авторів, є дослідження емігрантського періоду його життя, громадсько-політичної та науково-педагогічної діяльності.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 9. Оп. 2. Спр. 115. 33 арк.

2. ЦДАВО. Ф. 9. Оп. 2. Спр. 120. 13 арк.

3. Гай-Нижник П. Моралевич Яків Михайлович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енцикл. досліджень НАН України, 2019. URL: <https://esu.com.ua/article-69219>

4. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1920-1939 / За ред. С. Ленкавського. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Укр. вид-во, 1968. 639 с.

5. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945-1951. Мюнхен: Академічне вид-во д-ра Петра Белея, 1985. 432 с.

6. Лозова О. Є. Микола Сціборський – лідер Легії українських націоналістів. *Вісник Львівської комерційної академії. Сер.: Гуманітарні науки*. Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2009. Вип. 7. С. 67-73.

7. Головата Л. Діяльність УТГП в контексті легального видавничого руху періоду Другої світової війни. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. Київ, 2011. Вип. 16. С. 305-325.

8. Чуткий А. Вихідці з Поділля в стінах Київського комерційного інституту (нові матеріали до історії Поділля початку ХХ ст.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. 2015. Т. 25. С. 380-391.

9. Панченко В. Г. Концепція фінансового розвитку України в ідеології Організації українських націоналістів. *Гілея*. 2009. Вип. 18. С. 28-36.

10. Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945: (Bibliografie s biografickými údaji o autorech) / Bibliografii zpracovaly Z. Rachůnková a M. Řeháková, biografická hesla zpracoval J. Vacek. Praha : Národní knihovna České republiky, 1995. Díl. I; Svazek 2. 850 s.

11. Українська господарська академія в Ч.С.Р. 1922-1935. Нью-Йорк: видання абсолювентів УГА та УТГП, 1959. 247 с.

12. Український технічно-господарський інститут позаочного навчання при Українській господарській академії. Подебради, 1932. 16 с.

13. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч. 1. 372 с.

14. Артюшенко Ю. Легія українських націоналістів. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання Фондації ім. Є. Коновальця, 1974. С. 380-394.

15. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-й Конгрес Українських націоналістів. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання Фондації ім. Є. Коновальця, 1974. С. 395-425.

16. Моралевич Я. Плян навчання Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ. *Бюлетень Богословсько-Педагогічної академії*. Мюнхен, 1946. Ч. 1. С. 15-17.

17. Моралевич Я. Висока богословська школа в Києві. *Бюлетень Богословсько-Педагогічної академії*. Мюнхен, 1946. Ч. 3. С. 37-40.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ЛОКАЛЬНІ СТУДІЇ

- Бакуліна Є. С.**
Василь Вишиваний у боротьбі за Україну 3
- Власенко В. М.**
До біографії професора Леоніда Фролова 11
- Дегтярьов С. І.**
Джерелознавчий потенціал Повного зібрання законів Російської імперії щодо вивчення історії Сумщини 18
- Єльнікова А. О.**
Дослідження діяльності Українського національно-демократичного об'єднання 25
- Зьоменко М. В.**
До історії Міністерства преси та пропаганди УНР (за матеріалами фонду 1113 ЦДАВО України) 29
- Король В. М.**
Візуальні матеріали, присвячені сільській електрифікації, на сторінках повоєнної обласної преси Сумщини (1945-1955 рр.) 35
- Кудінов Д. В.**
«Камень громовой или упавший с неба»: до історії падіння та початку вивчення «сумського метеорита» 46
- Кулешова А. В.**
Передумови видання Валуєвського циркуляру 1863 р. 55

<i>Мірошніченко А. В.</i> Кримські татари: поніверяння депортації	59
<i>Осадчий Є. М.</i> Бунякинський перевіз на Сеймі	64
<i>Принь О. В.</i> Бутаков В'ячеслав Інокентійович (1882–1946) – революціонер, археолог-аматор, історик	70
<i>Ровенська С. М.</i> Олександр Сема (Семмо) – сотник армії УНР та письменник	76
<i>Рубан А. В.</i> Європейський підприємницький капітал у машинобудівній промисловості на українських землях (1874–1914 рр.)	79
<i>Рубан В. В.</i> Спортивний часопис «Гарт» (1946) (до історіографії проблеми)	83
<i>Слюсарєва Є. О.</i> Аграрне питання в програмах політичних партій в роки Української революції (1917-1921)	90
<u>ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ</u>	
<i>Гончаренко А. В.</i> Централізація державної влади в Італії фашистським режимом Беніто Муссоліні у 20–30-х рр. ХХ ст.	95
<i>Дегтярьова Д. С.</i> Історичні передумови встановлення культу особи	103

Мурашко К. О.
К. Родзаєвський: нариси з біографії російського фашиста 108

Тихончук Д.
Економічний успіх повоєнного відновлення: досвід французької держави (1944–1969 рр.) 112

Червяченко В. Р.
Чехословаччина напередодні «Празької весни» 1968 р. 116

СУСПІЛЬСТВО І ПОЛІТИКА: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

Власенко В. М., Сугоняко Д. Р.
До біографії Якова Моралевича 122

Гаврилишин П. М.
Богдан Гаврилишин – член Римського клубу 131

Зьоменко М. В.
Створення Міністерства преси і пропаганди УНР 136

Лобко Н. В.
Вплив радянського гендерного порядку на формування трудової орієнтації чоловіків і жінок 140

Степанов В. В.
Мова як засіб маніпуляції в процесах державотворення і політичних трансформацій 146

Тодоров І. Я.
Безпекові гарантії для України: стан і перспективи 151

КУЛЬТУРА ТА СУСПІЛЬСТВО: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Антонов Є. М.

Сумський обласний художній музей
ім. Никанора Онацького 156

Бублик О. І.

Звичаї та побут жителів села Закотне
Луганської області 160

Єгорова Є. С.

Вплив російсько-української війни на крелевецьке
переборне ткацтво 168

Карпенко М. В.

Козацькі традиції: матеріали до вивчення питання 174

Кузьома В. С.

Казка «Приречений царевич» як джерело до вивчення
історії Давнього Єгипту 177

Михайліченко М. А.

Пам'ятки культурної спадщини Сумського району та
перспективи розвитку історико-культурного туризму 183

Шуть Т. І.

Заклади жіночої духовної освіти на території
Наддніпрянської України в ХІХ ст. 188

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
Х Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 квітня 2023 року)

Оригінал-макет підготовлено на
кафедрі історії СумДУ

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Матеріали друкуються в авторській редакції. Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,77. Обл.-вид. арк. 19,83. Тираж 100 пр. Зам.№

Видавець і виготовлювач

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.